

Štýl neumeleckých textov z každodenného života s dôrazom na lexiku

OLGA ORGOŇOVÁ
(Bratislava)

ALENA BOHUNICKÁ
(Bratislava)

<https://doi.org/10.25167/Stylistyka26.2017.9>

Fenomén každodennosti ako podstatný znak sociologickej etnometodológie (Garfinkel 1967)¹ je vecou záujmu viacerých lingvistike blízkych a prospešných disciplín (medzi nimi pragmatika, konverzačná analýza, diskurzívna analýza) a nevyhýba sa jej ani štylistika, najmä tá nová v 21. storočí. Hromadia sa výskumy o neformálnej poloverejnej či súkromnej komunikácii v bežnom živote i na internete – porov. výberovo napríklad 3. a 4. kapitolu *Čestiny na prelomu tisíciletí* (1997), novšie publikáciu V. Patrása o jazyku elektronickej komunikácie (2009), štúdiu S. Čmejrkovej o jazyku a štýle elektronickej komunikácie (2003), či najnovšie materiály z konferencie Štylistickej komisie Medzinárodného komitétu slavistov v rakúskom Grazi o internetovej štylistike (2016)

¹ Sociológ H. Garfinkel vo svojej klasickej publikácii o etnometodológii (*Studies in Ethnomethodology*), ktorá vyšla v 60. rokoch 20. storočia, odkedy bola viac ako desaťkrát opakovane vydaná, poukazuje na význam takýchto štúdií: bežné životné činnosti obyčajných ľudí, ich myslenie a bežné poznanie sú neoddeliteľné od sociálne „organizovaných“ udalostí. Nejde o „akademický“ námet, ani o doménu vyhradenú pre filozofov, sám Garfinkel po 12-ročnej príprave vníma skúmanie každodennosti ako rovnocenný krok v poznaní konania ľudí so skúmaniami verejných situácií objektívnymi metódami. Stavia pritom do popredia „dokumentárnu metódu“ laického aj profesionálneho skúmania, v ktorej nejde o hodnotenie korektnosti či nekorektnosti (reči či konania), ale o interpretáciu toho, čo sa deje.

a rozsiahlu kapitolu o štýle bežného dorozumievania J. Hoffmannovej v novej českej akademickej stylistike (2016). Každodennosť viac-menej implikuje vzhľadom na prirodzenú rečovú realizáciu verbálneho prejavu primárnu ústnosť a s ňou aj nepripravenosť, neformálnosť, spontánnosť, improvizáciu. Východiskom takýchto skúmaní pre lingvistu a presnejšie pre stylistiku vzhľadom na ucelený text je bežná reč. Bežná reč bola (niekedy ešte aj stále je) vedcami vnímaná ako nevhodná na analýzu kvôli svojej nejasnosti, nejednoznačnosti, váhavosti, utáranosti, rozvláčnosti, pre hovorovosť, metaforické vyjadrenia a pre množstvo rôznych nežiaducich kontaminantov (Coulter 1991: 24). Etnometodológovia, ale napríklad aj Wittgenstein, žiadajú zanechať intelektuálnu predpojatnosť a všeobecne používané charakteristiky týkajúce sa údajnej vážnosti, neokrôchanosti, zmätenosti, dvojzmyselnosti, neurčitosti, nepresnosti bežne používaného jazyka (Coulter 1991: 49). V etnometodológii má bežne používaná reč status plnohodnotného sociálneho konania, nie je banálna a je sprievodným prejavom autonómneho neverbálneho správania aktérov (nezávislého od vedeckej reflexie vedcov) – porov. Bonková 2004: 361–376.

Štylistika v jednom z možných smerovaní (nadväzujúcom na sociologický interakcionizmus etnometodológov) inklinuje práve ku skúmaniu bežnej reči. Francúzsky stylistik P. Larthomas venuje vo svojej stylistike koncom 90. rokov 20. storočia pozornosť činnostnému aspektu jazyka, pričom nadväzuje na potenciál troch gramatických spôsobov vyjadrovania – oznamovacieho, opytovacieho a rozkazovacieho, aby dospel k svojmu ponímaniu žánrov na pozadí opozície ústnosti a písanosti, kde všetky dialogické či konverzačné útvary kladie na prvé miesto v hierarchii celkových troch skupín žánrov ako najprirodzenejšie a zároveň s vysokou mierou improvizácie² (Larthomas 1998: 125–136). Najčerstvejší kontext súčasnej doby vo virtuálnom svete internetu navyše veľmi výrazne prepája špecifikum situácií každodennosti s hybridným výrazom textov

² V typológii P. Larthomasa sú 3 skupiny žánrov textov (pričom pri absencii jeho vlastných explicitných kritérií delenia sa dá usudzovať, že kladie do popredia ako kritérium triedenia stupeň prirodzenosti či primárnosti komunikácie): 1. žánre, ktoré sú vyhradené pre hovorenú komunikáciu, kde má výsostné miesto konverzácia (a v nej improvizácia); 2. žánre, ktoré sú písané na ústnu realizáciu (dramatické texty ako podklad javiskovej reči); 3. žánre písomné, ktoré člení ďalej na naratívne a analytické (komentárové) – Larthomas 1998: 132–133. Nadväzujúc na túto klasifikáciu i ďalšie myšlienky autora v citovanej publikácii sa dá skonštatovať, že P. Larthomas zakladá svoje úvahy o žánroch komunikácie na tom, že základom všetkých reflexií je prirodzená konverzácia, tá sa sekundárne funkčne využíva v dramatických dialógoch písaných pre javisko (s osobitným potenciálom jazykových registrov ako základom pre konštruovanie dramatických príbehov – porov. hru G. B. Shawa *Pygmalion*) a terciárne vyčleňuje písanie ako priestor na prerozprávanie empiricky odpozorovaného diania či reflexiu o minulom, súčasnom aj potenciálnom diani.

(na webe, četoch, mailoch, blogoch, esemeskách ap.), ktoré majú znaky spontánnej ústnosti v písme. Neprítomnosť suprasegmentálnych zvukových javov sa tak kompenzuje v tomto type komunikátov graficky, pričom v škále grafických náhrad za silovú, časovú, tónovú, ale aj komplexnejšie príznakovú (emocionálne zafarbenú) moduláciu reči stojí škála tzv. emotikonov. Nech sa už sústredíme na prejavy z každodennosti v primárnom chápaní, kde pôjde o produkty interakcie v podobe konverzácie spravidla v súkromí, prípadne o neformálne dialógy známych, kolegov, kamarátov, alebo aj náhodne komunikujúcich neznámych ľudí v polosúkromí (napríklad v obchode, na zastávke dopravných prostriedkov, v čakárni lekára a pod.), alebo sa zameriame na virtuálnu „každodennosť“ na internete, štylistično takýchto textov bude výrazne vybočovať z tradičného slovenského chápania štýlu ako „cieľavedomého výberu“ prostriedkov³.

V spontánnom každodennom (dialogickom) prejave niet miesta pre cieľavedomosť výberu prostriedkov⁴. Takýto text je v mnohých aspektoch „nedokonalý“ (zahŕňa syntaktické defekty – napríklad anakolúty či zeugmy, lexikálne výpadky s náhradným „oné“, nadbytok nepotrebných častíc a iných expletív... – porov. Müllerová – Hoffmannová 1994; Larthomas 1998), hoci historicky je bežná reč najprvotnejšou a najprirodzenejšou podobou verbálnej aktivity. Má takýto neestetický prejav nejaký štýl? Má zmysel reflektovať takéto texty a majú samy o sebe takéto texty hodnotu? Môže mať recipient z takéhoto výrazovo nepôvabného textu „zážitok“? To sú otázky, na ktoré budeme v nasledujúcich riadkoch hľadať odpovede.

Máme pritom na pamäti Bachtinovu ideu hľadajúcu dialektickú syntézu medzi filozoficko-lingvistickým myslením individualistických subjektivistov (v línii Humboldta, Vosslera, Croceho) a abstraktných objektivistov saussurovského smerovania. Po kritike Saussurovej logickej chyby *proton pseudos* spočívajúcej v chápaní vzťahu jazyka a reči ako nezlučiteľnej opozície medzi

³ Porov. definíciu J. Mistríka ako výrazného reprezentanta štrukturalistickej slovenskej štylistiky: „Jazykový štýl definujeme ako spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, autorov zámer a na obsahové zložky prejavu“ (Mistrík 1985: 30).

⁴ Na to, že štýl ako spôsob prejavu v texte nie je nutne len produktom zámernej aktivity, upozorňuje napríklad P. Mareš, ktorý pripomína rozptyl názorov na povahu štýlu od zástancov cieľavedomosti (Mistrík 1985; Čechová 2003) po predstaviteľa na opačnom póle R. Barthesa, ktorý vníma štýl ako niečo nezávislé od vôle tvorca textu (Barthes 1967). Napokon dospeje ku konštatovaniu, že „štýl sa rozprestiera medzi oboma týmito krajnosťami, zahŕňa zložky zámerné aj nezámerné... a nemôžeme medzi týmito zložkami viesť ostrú hranicu“ (Mareš 2013: 173).

sociálnym (spoločným) a individuálnym (a normatívne neuchopiteľným) i kritike individualistického subjektivismu, ktorý – podobne ako objektivismus – vychádza z monológu, a teda nechápe sociálnu povahu výpovede, dospieva Bachtin k syntetickému konštatovaniu, že štruktúra výpovede je čisto sociálnou štruktúrou. Výpoveď ako taká je teda produktom sociálneho vzájomného pôsobenia určovaného jednak bezprostrednou situáciou hovorenia, jednak vzdialenejším pôsobením súhrnu podmienok daného hovoriaceho kolektívu (Bachtin 1986: 227–298). V nadväznosti na vyššie naznačenú etnometodológiu i na myšlienky M. M. Bachtina stojíme pred metodologicky otvoreným spektrom výskumných metód orientovaných na prácu s interaktívnym dynamickým, utvárajúcim sa útvarom – dialógom. Podobne ako v prípade viacerých disciplín založených na etnometodológii nejestvuje ani v prípade interaktívnej štylistiky vyhranený súbor metód, na aké sme zvyknutí napríklad pri štrukturalistickom lingvistickom výskume s dominantným využívaním štruktúrnych opozícií na voľbu alternatív na báze vylučovania „buď – alebo“. Pri skúmaní nášho objektu – bežného dialógu – preto prednostne využijeme subjektivistické metodologické nástroje kvalitatívnej povahy (s dôrazom na využívanie indukčívneho myslenia, na škálovanie javov a subjektívnu interpretáciu autentických nahrávok bežných rozhovorov rôzneho typu s „obyčajnými“ ľuďmi v rodinnom, priateľskom aj indiferentnom vzťahu, kde výskumník sa občas snaží zistiť významy vkladané do replík od samotných aktérov... Hendl 2008; Ondrejkovič – Majerčíková 2012).

Tradične sa vyššie naznačený „spôsob“ neformálnej komunikácie zaraďuje do tzv. hovorového funkčného štýlu, ktorý je známy v slovenskej štylistike ako štylistike budujúcej svoje teoretické koncepcie v závislosti od komunikačných cieľov textov homogénnych skupín, ako to je známe z prác E. Paulinyho, J. Mistríka či J. Findru z 2. polovice 20. storočia. Limity funkčného prístupu vidíme jednak v metodológii vhodnej na modelovanie abstraktného jazyka, nie živej reči (v našom chápaní nepôjde o vymedzovanie spôsobu komunikácie a jeho produktov ako súboru vlastností invariantných/abstraktných modelových štruktúr na báze štruktúrneho vylučovania jedného z prvkov opozičných dvojíc, ale o vytváranie obrazu rečových konaní aproximatívne, indukčívne, škálovaním znakov kontinua prejavov v súkromnej sfére na báze variety výskytov kontextovo podmienených výpovedí). Rovnako nám nekonvenuje idea selekčnej štylistiky z citovaných prác J. Mistríka či J. Findru – v spontánnej komunikácii exemplárne vidno, že nejde o cieľavedomý výber prostriedkov jazyka. Problém

je aj v tom, že často nepôjde ani o spisovné vyjadrovanie, čo sa tiež automaticky vnímalo ako prototypické centrum záujmu v štrukturalistických štylistikách 20. storočia na Slovensku, hoci otázku skúmania národného jazyka nad rámec spisovnosti už v 30. rokoch napríklad pertraktujú odborníci v poľskej štylistike („Slovo a Slovesnosť“ 1937: 3; 137–155).

Nadväznosť na Bachtinovu myšlienku o sociálnej determinácii vyjadrovania pri rešpektovaní pozitív štruktúrnej organizácie jazyka (kde jazyk a reč nie sú v exkluzívnom vzťahu), vedie k ponímaniu textu a štýlu F. Mika, podľa ktorého štýl je „jedinečná alebo štandardizovaná dynamická konfigurácia výrazových vlastností v texte“ (Miko 1970). Silným stimulom Mikovej teórie je koncentrácia na recepciu (nie na tvorbu textu, pričom sa celkom irelevantným stáva to, či ide i cieľavedomosť alebo necieľavedomosť tvorby), a do popredia sa dostáva vnímanie textu na báze „zážitku“ z hodnoty, ktorú produkuje oná konfigurácia výrazových vlastností textu. Pravda, F. Miko ilustruje svoju teóriu na (monologickom) umeleckom texte. K pochopeniu, prečo a ako sa generuje zážitok z ordinárneho (dialogického) textu, vedú idey z prác P. Bourdieua. Podľa neho primárna hodnota (aj) dialogického komunikátu tkvie v jeho sociálnej ukotvenosti v prepojení s aktuálnosťou (reálnosťou) ako podkladoch efektívnosti, a teda zmysluplnosti, ktorá je stimulom k psychickej reakcii – zážitku. Performatívny rozmer interaktívneho komunikátu je „podriadený“ týmto dominantným podmienkam. Na margo sociálnej identity P. Bourdieu okrem iného kritizuje J. Austina konštatujúc, že Austin síce poukázal na performatívnosť jazyka vzhľadom na „internú“ štruktúru tejto abstrakcie mimo života, ale zároveň spochybnil jej efektívnosť, ak nemá kolektívne akceptovanú (inštitucionálnu) legitimitu. Dokladuje to na akte „krst lode“ v nadväznosti na J. Austina (totiž slovne pokrstiť loď artikulovanou rečou síce môže „ktokoľvek“, ale pokiaľ to nie je súčasť kolektívne dohodnutého „rituálu“, takýto akt je spoločensky bezvýznamný a neplatný). Ak to prenesieme do sféry našich sledovaných situácií v neverejnej každodennosti, uvedomujeme si silu Bourdieuovho tvrdenia vo všeobecnosti (mimo legálnej inštitúcie): ak by som napríklad ako „nematka“ chcela napomínať cudzie dieťa, je pravdepodobné, že ma nebude rešpektovať, podobne ako „cudzí“ manžel by na moje prípadné kritizovanie mohol namietat', že nemám právo ho karhať, lebo nie som jeho manželka⁵.

⁵ Predstavme si situáciu, keď napríklad na zastávke električky ráno fajčí chlap a vedľa stojaca žena ho vy-zve nepriamou výčitkou, že fajčí, aby neznepríjemňoval čakanie na električku iným ľuďom. Fajčiaci pán jej na to neagresívne odpovie: „Pani, ale Vy nie ste moja manželka“... a neprestane fajčiť. Iná situácia na túto tému,

P. Bourdieu tiež upozorňuje na „stylistikum“ nielen sociálnej, ale aj kultúrnej identity: to, ako variabilne (v zdvorilostnej škále!) ľudia môžu povedať to isté, súvisí s ohľadom hovoriaceho na adresáta i na kultúrne konvencie. Všimnime si k tomu symetriu a následnú štylizáciu nedbanlivosť v súkromí oproti stupňujúcej sa úctivosti a ohľaduplnosti napríklad pri rozhovore mladých so staršími, detí s rodičmi. (Popri tom stále platí, že úctivosť nie je priamo úmerná jazykovej čistote a spisovnosti: úctivý môže byť aj nárečovo hovoriaci, aj akokoľvek ináč „chybový“ aktér vzhľadom na jestvujúcu kodifikáciu abstraktného jazyka). A. Bohunická zasa upozorňuje na to, že verejnosť – súkromnosť nekoreluje s opozíciou vysokosť a nízkosť v zmysle, že čo je verejné, je automaticky vysoké a naopak (Bohunická 2013).

Naznačené východiská našich skúmaní budeme aplikovať na materiáli audiozáznamov z bežnej komunikácie, ktoré vytvárajú priebežne študenti Katedry slovenského jazyka FiF UK na kurzoch lingvistickej pragmatiky. Tí aj anotujú svoje nahrávky tak, aby fixovali kontexty zaznamenaných dialógov v záujme ich situačného ukotvenia. Prostredníctvom interpretácie priateľskej konverzácie medzi štyrmi mužmi vo veku od 19 do 21 rokov upozorníme na postupy a charakteristiky, ktoré vytvárajú konverzačný štýl. S týmto termínom pracuje vo svojich prácach napríklad D. Tannen (1987, 1992), ktorá na základe interpretácie priateľskej konverzácie identifikuje päť aspektov relevantných pre formovanie konverzačného štýlu v konkrétnej komunikačnej udalosti (téma, žáner, tempo, paralingválne prostriedky, humor) a v rámci nich podáva nasledovné charakteristiky konverzačného štýlu (Tannen 1987):

1. Téma: preferovanie osobných tém; skákanie z témy na tému; uvedenie témy bez váhania; presadzovanie témy (ak sa partneri nechopia novej témy, účastník sa snaží ju znova presadiť, dokonca až v siedmich pokusoch);

2. Žáner: rozprávanie čo najviac príbehov, v ktorých neverbálne hodnotenie (smiech, gestá, mimika) je preferované pred slovným vyjadrením hodnotenia; vyhýbanie sa abstraktnosti (ide sa priamo „k veci“, ku konkrétnym motívom bez úvodu; kohéziu tvorí juxtapozícia a samotná téma); preferuje sa pointa, ktorá obsahuje emocionálnu skúsenosť hovoriaceho;

ktorá je empiricky zažitá: Manželka vycestuje na pár dní na liečenie/návštevu matky/služobnú cestu... a manžel si urobí doma pohodlie a „robí si, čo chce“, lebo je „slobodný“ a nemusí robiť kompromisy v záujme bezkonfliktného spolužitia. Ani netreba nič povedať a isté konanie sa dá predvídať s vysokou mierou pravdepodobnosti. Verifikuje ho skutočný priebeh udalostí.

3. Tempo: rýchlejšie tempo; vyhýbanie sa pauzám (tie majú negatívnu hodnotu a signalizujú odstup, „nedostatok vzťahu“); rýchlejšie striedanie replík; kooperatívne presahy;

4. Paralingválne výrazové prostriedky: zmena farby hlasu, strategické pauzy, zdôrazňovanie a pod.;

5. Ako piatu kategóriu spomína D. Tannen aj humor, avšak uvažuje o tom, že ide o prvok väčšmi individuálne a rodovo podmienený.

Tannenovej „žáner“ (ktorý exemplifikuje v konverzačnom štýle ako rozprávanie príbehov) možno uchopiť cez textotvornú kategóriu spôsobu rozvíjania (expanzie) témy⁶, a potom hovoriť o *naratívnom spôsobe rozvíjania témy* ako postupe charakteristickom pre *konverzačný štýl priateľských rozhovorov*⁷. V nasledovných ukážkach z priateľského rozhovoru štyroch mladých mužov si všimneme, ako sa prirodzenosť naratívneho postupu potvrdzuje aj v konfrontácii s použitím vysvetľovania ako postupu typického pre odborný štýl.

Ukážka č. 1

J. S.: potom tvoje telo ju bude brať ako svoju, napríklad (nezrozumiteľné) po alkohole také štúdie sú že: vlastne alkohol ti zmení fungovanie mozgu. ale natrvalo.

Aktér 1: čo?

J. S.: natrvalo že ti zme- ale pravidelné užívanie alkoholu normálne robili [výskum a]

Aktér 1: [to čo] je pravidelné užívanie alkoholu?

J. S.: to znamená že boli alkoholik, normálne čo sa liečil. tam skú[mali]

Aktér 2: [čo to] je každý deň?

J. S.: ja neviem, až tak som to podrobne neskúmal každého jedného z tých. ano ale takí čo boli na liečení z alkoholovej závislosti a porovnávali s normálnymi ľuďmi, ktorí iba príležitostne pil alkohol, hej, veľmi príležitostne. no a zistili, že keď mu robili, teraz neviem či to robili pozitronovou alebo emisnou na mozog, ale: boli tam úplne inak fungoval ten mozog.

Aktér 2: no a na akom princípe?

J. S.: niektoré centrá neboli také >(nezrozumiteľné)< proste ako keby bol v (prosteli)?

V. H.: ne ako že ke[by si bol]

J. S.: [že proste] niektoré časti mozgu už nefungovali ako mali. slabšie fungovali vieš. (1) už boli: navždy: degradované.

Aktér 1: ale tak degradované navždy ako

V. H.: hej [ale tak]

⁶ V rámci nej rozoznávame v súlade s prácou J. Dolníka a E. Bajzíkovej (1998) štyri postupy: deskriptívna, naratívna, argumentačná a explikatívna expanzia témy.

⁷ Túto typológiu porovnajme aj s tradičnou stylistickou teóriou slohových postupov, v rámci ktorej J. Mistrík vyčleňuje okrem informačného, rozprávacieho, opisného a výkladového zvlášť aj dialogický slohový postup vlastný rozhovorom akéhokoľvek druhu (Mistrík 1985: 339nn).

Stylistyka XXVI

J. S.: [a už sa] ano

Aktér 1: už sa nedali ako to povedať

J. S.: to sa nedalo obnoviť

Aktér 1: obnoviť.

V. H.: [vidíš mozog]

J. S.: [ono ono]tako, kvôli tomu, že to bolo poškodené, tak mozog si našiel inú cestu a v tom bol ten rozdiel.

Aktér 2: [a tak]

J. S.: [už to] robil inak. vždy inak v mozgu je zle. už horšie tak. [nie zle]

Aktér 2: [ale ja] si tiež myslím že to je dosť individuálne. však máš strašne veľa ľudí, ktorí proste pijú a [vedia fungovať].

J. S.: [ale] majú lepšiu pečeň možno. pečeň je tiež veľmi individuálne. ja mám kamarátku na medicíne, som sa jej pýtal a ona povedala, že to každá pečeň (nezrozumiteľné) je úplne iná.

Aktér 2: to som chcel povedať lebo máš ľudí a máš ľudí, [no vieš].

J. S.: [proste] jeden človek si pôjde pichnúť nejaký silný jed a pečeň to spracuje a iný človek zomrie pri troške a pritom nie je ani alergik ani nič.

Aktér 2: takže vlastne ide o tú pečeň že

J. S.: [aj]

Aktér 2: [to] sa ti potom budeš mať iný mozog?

J. S.: neviem. asi, možno, [neviem].

[určite]

V. H. á šak pri chlaste je to iné než pri drogách.

J. S.: ano. to je pravda. napríklad mnohé drogy pečeň úplne ignoruje.

Aktér 2: napríklad?

J. S.: pri týchto väčšine kokain ako tak tá pečeň podľa mňa nehrá žiadnu rolu. pokiaľ viem tak tam pečeň, lebo TO ČO pečeň spracuje, tak ona sama seba tým poškodzuje. čiže alkohol spracováva a preto máš tú cirhózu pečene a iné srandy. ale pri kokaine som ne[počul]

V. H.: [nie] drogy drogy väčšinou (nezrozumiteľné).

J. S.: PRETO si ich picháš do:

V. H.: [do žily].

J. S.: [do žily].

V. H.: [nó]

Aktér 1: [nejde] to cez trakt.

J. S.: tak tak.

Aktér 2: no šak aj keď si fúkneš tak tí to ide do krvi vlastne.

[to neni]

J. S.: [a a] to máš ešte pri mozgu, vezmi si aká krátka cesta.

Aktér 1: < a hneď si >

V. H.: < odpisany >

[((Smiech))]

J. S.: [keď si to skúšal]

Partner 1: < [poriešený] >

[((Smiech))]

J. S.: asi to rýchlo fungovalo predpokladám keď si si to fukol, nie?

((Smiech))

Aktér 2: asi hej ale som bol úplne opitý, no.

Aktér 1: ale tak dalo by sa povedať, že ten si zober že [takto oný]

Aktér 2: [10-15 minút]

Ukážka č. 2

V. H.: a ty keď si tam bol v holandsku, tam jak oni akože tak často si dá[vali]?

X.Y.: [šak] som prišiel na ubytovňu, (ubehla) noc, (nezrozumiteľné) sme pofajčili, > (alebo desať nechcem klamať ale) < desať určite, to sa nám motali brká sme fajčili

((hurónsky smiech))

X. Y.: a v kuse a pálenka to bombovalo. potom už kokain po stole také linky naťahané < tak pozerám haha> že to je piko? a oni že ne to je koks. a ja som ani nechcel veriť, lebo som kokain nevidel ešte predtým ešte. a oni nie že to je kokain. že koľkýkrát ti to mám povedať.

((smiech))

X. Y.: no potom som si už zvykol že to je (nezrozumiteľné) šak absint bez brzdy sme normálne pili. šak ja som pil absint s maďarmi, s kokotmi, s rusmi a oni že nebrzd' nebrzd'

((smiech))

X. Y.: a bez brzdy potom už špeky do toho dávali, > jeden maďar odpadol, ľahol si buchol skoro sa zabil, do postele ho nosili štyria < a na druhý deň marihuana is good.

((smiech))

X. Y.: psycho no. pekne pekne od prvého dňa.

((smiech))

X. Y.: (celá ubytovňa normálne)(nezrozumiteľné)

V. H.: a nemali problém s tým hej že: napríklad z políciou alebo s čím.

X. Y.: to by sme boli ináč v nemecku. na nemecko-holandských hraniciach. v holandsku môžeš všetko.

V. H.: a to si tam akože normálne mohol mať?

X. Y.: to bolo zlé, [ale (nezrozumiteľné)]

J. S.: [to iba] obyvatelia holandska môžu mať

X. Y.: nie to už nie. vtedy jak som tam bol tak bol ten zákon, že sa v kofišopoch nemohlo predávať cudzincom, ale my sme boli asi v troch alebo v štyroch a ani v jednom nechceli predávať v centre (nezrozumiteľné). a potom takí negri za nami prišli, jeden černocho a druhý asi arab a oni že vit vit vit comon a vieš do uličiek, že máme rýchlo z nimi a oni nám predajú. a tak potom jak išli museli sme do takých zachádzať všelijakých sme si povedali že jebeme na to ne.

[((smiech))]

X. Y.: [ešte] že si nevypýtali peniaze.

[((smiech))]

V prvej ukážke vystupuje aktér J. S., ktorý vysvetľuje, prečo má závislosť od drog a alkoholu negatívny vplyv na mozog. Na povrchovej rovine vykazuje štýl jeho prejavu nedokonalosti typické pre hovorené prejavy (syntaktické defekty, sémantická vágnosť, časté používanie ukazovacích zámen, expletíva, grama-

tické nezhody, opakovania a reformulácie iným spôsobom ap.). K téme sa však vyjadruje vecne, ostatným aktérom konverzácie sprostredkuje poučenie na základe informácií a poznatkov, ktoré má z odboru. Reakcie ostatných aktérov na jeho repliky poukazujú na to, že takýto postup v priateľskej konverzácii hodnotia ako príznakový, aktéra začnú vnímať v inej komunikačnej role, ako sú oni – v komunikačnej role „akoby odborníka“. Na príznakovosť vysvetľovania ako spôsobu rozvíjania témy v použitej ukážke poukazujú hlavne *spochybňovacie konverzačné figúry* (*hej, ale tak; ale ja si myslím, že je to individuálne*) a *verifikačné otázky* aktérov. Spochybňovacie konverzačné figúry pritom neuvádzajú skutočné argumenty a samotné spojenie týchto slov (napr. *hej, ale tak*) často ani nenesie obsah. Ustálili sa v bežnej konverzácii s funkciou spochybnit' výpoveď partnera a takto ich Slováci aj ľahko interpretujú ako signál pochybnosti. Otázky účastníkov, ktoré sme nazvali verifikačnými, overujú zdatnosť aktéra v komunikačnej role odborníka tým, že vyjadrujú pochybnosť o tvrdeniach a poukazujú na nedostatočnosť podaných informácií. Porovnajme:

J. S.: potom tvoje telo ju bude brať ako svoju, napríklad (nezrozumiteľné) po alkohole také štúdie sú že: vlastne alkohol ti zmení fungovanie mozgu. ale natrvalo.

Aktér 1: čo?

J. S.: natrvalo že ti zme- ale pravidelné užívanie alkoholu normálne robili [výskum a]

Aktér 1: [to čo] je pravidelné užívanie alkoholu?

J. S.: to znamená že boli alkoholik, normálne čo sa liečil. tam skú[mali]

Aktér 2: [čo to] je každý deň?

Tieto otázky majú nasledovné negatívne sociálne efekty:

1) aktéri nimi dávajú najavo, že J. S. „robí“ v rámci komunikačnej udalosti niečo iné ako oni,

2) naznačujú, že „je“ v danej komunikácii niekým iným ako oni (rola odborníka),

3) otázky svedčia o tom, že nastalo rozdelenie aktérov na „my“ a „on“.

Z vecného hľadiska tieto otázky podnecujú k ďalším informáciám, z ilokučného hľadiska však nabádajú aktéra k tomu, aby obhajoval vierohodnosť svojich výpovedí (v závislosti od subjektívneho vnímania a nastavenia vlastného ega ich môže vnímať aktér aj ako viac či menej útočné, ako „rýpanie“ či „chytnanie za slovo“) a zo sociálneho hľadiska ho „tlačia“, aby vyvinul úsilie na opätovné včlenenie sa medzi „normálnych“ aktérov zmenou štýlu. Toto včlenenie sa nastáva až stylistickým preladením z vysvetľovania na žartovanie, konkrétne v replike, ktorá predstavuje doberanie si jedného z aktérov (replika:

Asi to rýchlo fungovalo predpokladám keď si si to fukol, nie?). Tento konverzačný príspevok, ktorý nazveme „začleňovací“, vnímajú ostatní aktéri ako vtipný (ocenia ho smiechom) a v nasledovných replikách vystupujú zhovievavejšie. „Začleňovacia“ replika má nasledovné charakteristiky dôležité pre efektívnosť v priateľskej konverzácii:

– Z hľadiska témy: a) *konkrétnosť* – aktér prešiel od všeobecných informácií o závislosti k informáciám o konkrétnej osobe a jej zážitkom; vytvára sa tak kontrast ako predpoklad pre humorný efekt, ktorý aj nastal; b) *subjektívnosť* – ide o otázku namierenú na subjekt jedného z aktérov a jeho prežívanie; c) *súkromnosť* – ide o otázku dotýkajúcu sa informácií zo stráženého súkromia účastníka rozhovoru; d) *citovosť* – osobná téma predpokladá isté citové zaangažovanie adresáta – subjektu, ktorého sa téma týka (môže sa realizovať ako zahnanie, potešenie a pod.); e) *evaluatívnosť* – téma implikuje hodnotiaci postoj;

– Z hľadiska tempa je pre účinnosť tejto repliky významné, že aktér volí pokojné tempo. Repliku začína na dva razy, pretože sa chce vyhnúť presahom. Prvým pokusom (*a keď si to skúšal asi*) len zameria na seba pozornosť a až následne vypovie celú repliku, pričom, hoci ide o hovorený prejav, dodržiava požiadavku štylistickej variantnosti, dôležitú pre dojem verbálnej zdatnosti, a formuluje celú repliku inými slovami než v prvom pokuse.

Pri uvažovaní o konverzačnom štýle a jeho charakteristikách nemožno opomenúť, že v základe priebehu konverzácie je jednak princíp kooperácie napĺňaný konverzačnými maximami kvantity, kvality, spôsobu a relevancie (Grice 1975), jednak pravidlá zdvorilosti⁸. „Začleňovacia“ replika J. S. svojím zásahom do súkromia a poukázaním na vykonávanie činnosti považovanej z hľadiska spoločenských noriem za negatívnu môže byť vnímaná ako útočná a nezdvorilá, pokiaľ ide o *absolútnu zdvorilosť*⁹. Vyjadrené pojmami P. Brown(ovej) a S. C. Levinsona (1987), ide o útok na *negatívnu tvár* – pojem, ktorým sa vystihuje, že jednotlivec má základnú požiadavku, aby bol rešpektovaný jeho osobný priestor, do ktorého nebudú druhí zasahovať, a takisto má

⁸ Tie sú v súčasnej odbornej literatúre rôzne formulované v závislosti od sociologického či lingvo-pragmatického pozadia. Bez potreby komplexnej rekapitulácie týchto pravidiel v rôznych teóriách odkazujeme na príslušnú literatúru: P. Brown(ová) a S. C. Levinson (1987) či rekapitulujúca práca G. Leecha (2005).

⁹ Teda akontextovo posudzované verbálne správanie, v rámci ktorého môžeme výpovede situovať na škále zdvorilosti od najväčšmi zdvorilých po nezdvorilé (Leech 2005: 7; napríklad reakcia na dar môže byť od zdvorilého „ďakujem pekne, veľmi ste ma potešili“, cez „vďaka“ až po vyslovenie negatívneho úsudku o dare, pričom tieto reakcie vieme usporiadať na škále bez znalosti kontextu).

právo na slobodu konania. V priateľskom kontexte sa však tieto zdvorilostné pravidlá relativizujú a pre konverzačný štýl, v ktorom sú vedené rozhovory medzi blízkymi priateľmi, sú priam typické útočné repliky tematizujúce aspekty zo súkromia niektorého z aktérov či dokonca poukazujúce na jeho neduhu, čo je kultúrne známe ako fenomén „doberania si“ druhého. Hoci takéto repliky zasahujú negatívnu tvár aktéra a môžu byť pre adresáta nepohodlné (ak tento nechce svoje súkromie tematizovať), môžu byť vnímané v priateľskom kontexte aj ako lichotivé – čo potvrdzuje interpretovaný rozhovor, kde vidíme, že aktér 2 sa v závere ukážky k motívu zameranému na jeho osobu vracia, hoci sa už v rozhovore prešlo k inému motívu. Dokonca, sociálna norma priateľskej konverzácie navádza nereagovať na takýto podnet negatívne (urazením sa, napomenutím...), pretože by to boli akty vnímané ako nepreferované (hoci z ilokučného hľadiska sú nepríznačné – lebo urazenie sa je relevantná reakcia na útok – pravda, zo sociálneho hľadiska je to v priateľskom kontexte reakcia nepreferovaná).

Interpretáciou tohto rozhovoru medzi štyrmi priateľmi zisťujeme istý zdanlivý paradox typický pre konverzačný štýl: ide o štýl, v ktorom sú historiky s prvkami fabulácie, hyperbolizácie a emocionality vierohodnejšie ako seriózne informácie. Hneď prvá naratívna replika aktéra X.Y. v druhej ukážke (*šak som prišiel na ubytovňu ubehla noc, (nezrozumiteľné) sme pofajčili, alebo desať nechcem klamať ale desať určite, to sa nám motali brká sme fajčili*) obsahuje stylistické prostriedky svedčiacie o hyperbolizácii udalosti (expresivizmy, numeráliá a intonáciu), ostatní aktéri však spontánne reagujú povzbudzujúcim smiechom svedčiacim o ich zainteresovanosti na rozprávaní a pripravenosti pozitívne prijať ďalší obsah. Porovnajme si to s predchádzajúcou sekvenciou, v ktorej bol aktér podávajúci seriózne informácie „podozrivý“, jeho obsah bol spochybňovaný verifikačnými otázkami a musel obhajovať svoje tvrdenia len preto, že štýlovo nezapadal, bol akoby kultivovanejší a odborne zdatnejší. Tento zdanlivý paradox väčšej dôvery v historiky (hoci prifarbené) vyplýva z toho, že v konverzačnom štýle priateľských rozhovorov ide primárne o vyvolanie *zážitku* (Miko 1970: 40nn). Rozprávaním sa tak nielen sprítomňuje udalosť, ktorá je obsahom osobnej alebo sprostredkovanej skúsenosti („zažitie“), ale využívajú sa stylistické prostriedky, ktoré majú vyjadriť intenzitu, hĺbku, spôsob prežívania udalosti („zažitie“), „vtiahnuť“ ostatných účastníkov a zainteresovať ich na prežívaní. Práve na dosiahnutie tohto efektu sa v konverzačnom štýle ustálilo využívanie hyperbolizácie (inak možno povedať „preháňania“), expresivizácie

a fabulácie a sú to štylistické prostriedky automaticky využívané, očakávané a preferované pri rozprávaní. Ako príklad možno uviesť radenie lexém, ktoré stupňujú dej až do krajnosti: *odpadol, buchol sa, skoro sa zabil (jeden maďar odpadol, ľahol si buchol skoro sa zabil, do postele ho nosili štyria); sme pili, fajčili, špeky len motali*; využívanie priamej reči v rozprávaní v záujme „priblíženia deja“, autenticity (*oni že nebrzd' nebrzd'; že kolkýkrát ti to mám povedať; oni že vit vit come on; on že kak tebja zavut malčik?; že davaj si bacha na usta lebo ťa zabijem*); reformulovanie v záujme vystupňovania expresivity a vtipnosti výpovede (*A: po práci si raz dal a už zase bol naspäť. B: zase sa načesával?*), novotvary (*A v kuse a pálenka to bombovalo*); slangizmy (*špeky, brká, linky*) a inak sociálne či územne príznakové výrazy (i z cudzích jazykov) na dotvorenie koloritu (*marihuana is good*), nevynímajúc vulgarizmy s doslovnou platnosťou na vyjadrenie emocionálno-hodnotiaceho postoja. Častým prvkom je fabulovanie a vymýšľanie možných situácií (*A: a my by sme niekomu zazvonili na dvere a by sme sa spýtali že prosím vás my si chceme robiť exkurziu na pentagon. B: jaká exkurzia, buď chceš nakupovať alebo choďte do piči. C: kde si chlapče, v škôlke?*).

Vyššie sme v súvislosti s konvencionalizovanými spojeniami slov vyjadrujúcimi pochybnosť použili termín *konverzačná figúra*. Tento termín utvárame analogicky k termínom rečnícka figúra či básnická figúra a označujeme ním také slová, slovné spojenia či vetné schémy, ktoré sú konverzačne ustálené a majú svoju komunikačnú funkciu ustálenú v istom kultúrnom kontexte (hoci nemusia mať nutne aj význam). Do extenzie pojmu konverzačná figúra zaraďujeme okrem zdvorilostných fráz a spomínaných spochybňovacích figúr (*hej, ale tak; ale však*) aj nasledovné javy prítomné v interpretovanom rozhovore (ide o pracovnú klasifikáciu, ktorá môže byť ďalej doplnená na základe interpretácie rozsiahlejšieho korpusu rozhovorov):

– Výplnková figúra: ako bolo spomenuté, dlhšie pauzy sú prvkom príznakovým v konverzácii a na vyplňovanie nežiaduceho ticha, ktoré signalizuje odstup, „nedostatok“ vzťahu, sa ustalujú konverzačné prostriedky, napr. **a tak** (bez ďalšieho pokračovania);

– Figúra signalizujúca poukázanie na rozdiel či nesúhlas: **Ono to je / Ono to nie je**: *Ono je rozdiel psychická a látková závislosť / Ono to nie je až taká spodina*;

– Figúra vyjadrujúca malú dôležitosť alebo krajnosť: **To je také už**. Príklad z rozhovoru: *To sú také už upútavky* (v zmysle upútavky, ktoré netreba brať vážne);

– Figúra uvádzajúca objasňovanie: **Šak** (prípadne **neviem, šak**). Príklad z rozhovoru: *Neviem, šak na lyžičke si to nadpáliš / Šak zobereš vydličku / Šak pervitín cez nos / Šak cez zreničky vidíš / Šak včera Maťo hovoril že podaktorí jeho spolužiaci / Šak môžem tam ísť* (táto figúra sa vyskytuje v rozhovore nespočetne veľakrát vo funkcii objasňovania);

– Figúra signalizujúca zhrnutie myšlienky: **Ale že proste**. Príklad z rozhovoru: *Ale že on proste normálne vie fungovať / To keď si dá že proste zvládne toho veľa*;

– Zdôrazňujúca figúra: **Keby som mal X (sloveso), tak by som Y (sloveso)**: *Ja keby som si mal pamätať všetky tie knižky, tak by som sa...* (hovoriaci nedopovie obsah, pre efektívnosť výpovede však stačí, že použil uvedenú zdôrazňovaciu schému);

– Figúra vyjadrujúca odporovanie alebo spresňujúce doplnenie: **Ja som zas**. Príklad: *Ja som zas čítal, že...*

Výsledný štýl verbálnych konverzácií sa utvára v procese intertextového nadväzovania, na ktorom sa okrem základných kooperačných maxim jednotných pre rozhovor akéhokoľvek druhu a okrem vyššie spomenutých jednotiacich prvkov typických pre konverzačný štýl (pozri Tannen: 1987) významne podieľa aj idioštýl každého jedného aktéra. Tak v interpretovaných ukázkach možno sledovať kríženie nezámerné kultivovaného, odborne kompetentného prejavu (ktorý však predsa nebol tým najpreferovanejším z hľadiska noriem konverzačného štýlu) s prejavom menej kultivovaným až vulgárnym, s množstvom nezrozumiteľných pasáží, ktorý bol napriek tomu hierarchicky vyšším, uprednostňovaným z hľadiska hodnôt a preferencií platných pre konverzačný štýl. Ukážky nasvedčujú tomu, že hoci z hľadiska cieľavedomosti/zámernosti štylizácie stojí spontánna konverzácia na opačnom póle ako umelecké texty, predsa umenie ako cieľavedomá tvorivá štylizácia a spontánna konverzácia ako tvorivá necieľavedomá štylizácia funguje na rovnakom recepčnom princípe: vyvoláva zážitok z momentu zvláštností na rovine pomenovania (neuzuálne pomenovania, novotvary, metafory, slangizmy, cudzie výrazy), spojenia motívov (napríklad kontrastné motívy či spôsob radenia motívov) či intenzity výrazu.

Publikácia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0011/15 Jazyk v sociálnej kultúre a 1/0338/16 Slovenský jazyk v komunikačných formáciách.

Literatúra

- Bachtin M.M., Vološinov V.N., 1986, *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*, Bratislava.
- Bohunická A., 2013, *S Eugenom Paulinym k štylizácii v súkromí a na verejnosti*, „Philologica“, LXXII, s. 301–306.
- Bonková J., 2004, *Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov*, „Sociológia“, 26, č. 4., s. 361–376.
- Bourdieu P., 2014, *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*, Praha.
- Brown P., Levinson, S.C., 1987, *Politeness: Some universals in language usage*, Cambridge.
- Coulter J., 1991, *Logic: ethnomethodology and the logic of language. – Ethnomethodology and the human sciences*, ed. G. Button, Cambridge, s. 20–49.
- Čmejrková S., 2003, *Jazyk a štýl elektronické komunikace: čeština a počítačtina*. „Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě“, Řada jazykovědná D3, ed. M. Tichý, s. 48–56.
- Dolník J., Bajzíkova E., 1998, *Textová lingvistika*, Bratislava.
- Findra J., 2014, *Štylistika slovenčiny*, Martin.
- Grice H.P., 1975, *Logic and Conversation. – Syntax and Semantics*, zv. 3, eds. P. Cole, J. L. Morgan, New York, s. 22–40.
- Hoffmannová J. a kol., 2016, *Stylistika mluvené a psané češtiny*, Praha.
- Larthomas P., 1998, *Notions de stylistique générale*, Paris.
- Leech G.N., 2005, *Politeness: Is there an East-West Divide?*, „Journal of Foreign Languages“, 160, s. 1–30.
- Mareš P., 2013, *Teoretické koncepcie štýlu a výrazová soustava Františka Mika. – Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a štýl*, eds. S. Schneiderová, O. Uličný, Olomouc, s. 168–183.
- Müllerová O., Hoffmannová J., 1994, *Kapitoly o dialogu*, Praha.
- Miko F., 1970, *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*, Bratislava.
- Mistrík J., 1985, *Štylistika*, Bratislava.
- Ondrejkovič P., Majerčíková J., 2012, *Vysvetlenie, porozumenie a interpretácia v spoločenskovednom výskume*, Bratislava.
- Patráš V., 2009, *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*, Karviná.
- Pauliny E., Ružička J., Štolc J., 1967, *Slovenská gramatika*, Bratislava.
- Tannen D., 1987, *Conversational style. – Psycholinguistic Models of Production*, eds. H.W. Dechert, M. Raupach, Norwood, s. 251–267.
- Tannen D., 1992, *That's not what I meant. How conversational style makes or breaks your relations with others*, London.

The style of non-literary texts from everyday life with an emphasis on lexis

Our paper examines the issue of conversational style in informal dialogical communication (between friends). We chose this subject as a relatively new focus of stylistic research in opposition to traditional stylistics, focused more on monologue and literary language. Using the methods of ethnomethodology and discourse analysis we aim to clarify the problematics of principles of conversational style.

Keywords: *dialogue, conversational style, informal communication, ethnomethodology.*